

DUŠAN TRÁVNÍČEK

POČÁTKY REGIONÁLNÍ GEOGRAFIE A JEJÍ VÝVOJ DO 17. STOLETÍ

D. Trávníček: *The Beginnings of Regional Geography and its Development up to the 17th Century.* — Sborník ČSGS, 95, 2, p. 121–124 [1990]. — The author gives an outline of the development of this discipline since its beginnings in antique times, starting from Herodotos up to the *Geographia generalis* by Bernard Varenius, marking in the mid-17th century a decisive turn in the further development of regional geography. The author describes the gradual dissemination of knowledge in individual regions as well as written and cartographic procedures. They constituted the basis for a further research with more recent regional interpretations linking up with them.

Regionální geografie začala vyrůstat již v nejstarším období lidského vývoje z praktické potřeby poznání jednotlivých oblastí. V nejstarších písemných záznamech nebo i v znázornění na některých předmětech zůstaly zachovány tehdejší představy o různých oblastech.

S prvními odbornějšími představami se setkáváme u antických Řeků. Geografická tematika se u nich promítala do matematiky a do historie, v níž se uplatňovaly regionálně geografické stati jako popis oblastí. Ještě dnes např. z Hérodových Historií získáváme představu o tehdejších končinách. Již tehdy se však některé výklady zaměřovaly na praktickou potřebu. Regionální charakter měly popisy pobřeží, zvané *periploi*, důležité pro lodní plavbu. Tak třeba pro oblast Středozemního moře je z té doby znám *Periplus mari Interni*. První souvislejší regionálně geografické vypsání najdeme v Hérodových Historiích z 5. stol. př. n. l. Zabývaly se tehdy známými oblastmi Mezopotámie, Egypta, Etiopie (plošně rozsáhlejší než je dnešní) a Skytie, dále Kyrénou (větší část Libye) a Libyí (tehdy souhrnný název pro celou Afriku). Z Asie obznamenaly Historie s oblastí Kaspického moře, Malou Asii a Arábií. V uvedeném díle však panovaly nepřesné představy o rozsahu a o tvaru jednotlivých oblastí, jakož i o průběhu pobřeží a horských masívů. Rozsáhlejšími vložkami v historických dílech se pak regionálně geografické prvky uplatňovaly i nadále. Tak např. Xenofón ve spise *Kyrú anabasis* podrobně vylíčil, navíc i z regionálně geografického hlediska zdařile, oblast dnešní Arménské vysočiny, kterou řecké vojsko prošlo ke Kunaxům, severozápadně od Babylónu na řece Tigridu a pak zpět k Černému moři.

Ve 4. století př. n. l. došlo k značnému rozšíření geografického obzoru. Pytheas z Massalie dorazil až k bájnemu ostrovu Thule. Lokalizace tohoto ostrova není až dodnes vyjasněna. Ztotožňuje se se Shetlandami, Frískými ostrovy, Islandem, ba dokonce i se střední Skandinávií. Také výpravy Alexandra Velikého rozšířily znalosti o oblastech od Mezopotámie až po Indii včetně průběhu pobřeží Perského zálivu. Literární zpra-

cování o tom vznikla v alexandrijském paláci učenců Museion ve čtvrti Brucheion.

Později se autoři zaměřovali hlavně na zjištění geografické polohy, reliéfu, klimatu a jejich vlivu na hustotu osídlení. Zvláště vytříbeně se to projevilo u Strabóna (asi 63 př. n. l. — 19 n. l.), především v 17 svazcích jeho *Géografiky*. Třetí svazek tohoto díla podává regionální popis — *periégésis* — obydlené části oikúmeny (povrchu zemského). Strabón soudil, že má podobu ostrova; délku 70 000 stadií (1 stadion je 185 m nebo 177,6 m) a šířku 30 000 stadií. Ve třetí a čtvrté knize popsal Iberii a Galii, v 5. a 6. Itálii, v 7. severní, střední a východní Evropu a severní oblasti Balkánského poloostrova včetně zlomkovitého popisu Makedonie a Trákie. V 8.—10. knize Strabón vylíčil regionálně geograficky Řecko i s přiléhajícími ostrovnými skupinami, v 11. knize uvedl rozdělení Asie, ve 12.—14. napsal výklad o Malé Asii, v 15. o Indii a Persii, v 16. o Arabském poloostrově a konečně v 17. o Egyptu a Libyi. Bylo na škodu, že pro popis západní a střední Evropy Strabón nevyužil nových Pytheových poznatků. Jeho *Géografika* se pak stala neocenitelným pramenem o tehdejších regionálně geografických znalostech. Popis jednotlivých zemí přinášel charakteristiku a členění povrchu, hospodářské, kulturní, historické i biogeografické údaje. Nejcennější byl jeho popis Itálie. Závěrem se zmínil o podmínkách, které z geografického hlediska přispěly k vývoji římské říše. Zdůraznil především geografickou polohu. Celý spis přinesl pozoruhodné úvahy o geografických činitelích. Bylo jen na škodu, že *Géografika* zůstala v římském období bez výraznějšího ohlasu a že v širší povědomí vešla až v renesančním období.

Tacitovu Germanii (*De origine, moribus ac populis Germanorum*) označil Karl Ritter za nejvýznamnější dílo s geografickým obsahem v období římského císařství. Avšak v tomto spise z r. 98 byly pro Tacita geografické údaje hlavně pozadím pro zvýšení působivosti historických údajů. V biografii svého tchána Agricoly (*De vita et moribus Iulii Agricolae*) nastínil Tacitus regionální a etnografickou charakteristiku Británie a Hibernie (Irska), v *Historiích* (69—96) zase Palestiny.

V polovině 2. století podal Klaudios Ptolemaios ve svém osmidílném geografickém spise *Géografiké hyfégesis* — pokud jej celý napsal — obraz tehdejší oikúmeny. Mylně označil Indický oceán za uzavřené moře, ale získal rozsáhlé vědomosti o Libyi (Africe), v Evropě však příliš prodloužil délkovou osu Středozevního moře, právě tak jako i Maiótidu (Azovské moře). Jeho zkreslení regionálních představ se udrželo hluboko do novověku. Z regionálně geografického hlediska je nejcennější Ptolemaiova druhá kniha. Přinesla popis přesně vymezených a ohraničených oblastí a také výčet názvů hor, řek, měst i národů. Dílo alexandrijského učenice tak ukončilo vývoj řeckého vědeckého snažení v tomto oboru. Přineslo úplný geografický obraz antického světa v polovině druhého století n. l. Žilo pak dále v oblasti arabské kultury. Nového vzkříšení se v Evropě dočkalo v období renesance. Ptolemaiovův vliv se projevil především v kartografickém vyjadřování, ne však vždy kladně. Brzdil uplatnění a uznání nových regionálních poznatků.

V raném středověku přispíval k rozšíření regionálních znalostí především obchod. Odehrával se hlavně v Indickém oceánu a oblasti Rudého (tehdy Erythrejského) moře i Perského zálivu, dále také ve Středomoří a v oblasti Severního moře. Nové regionálně geografické vědo-

mosti se získávaly i z relací četných vyslanců, které podávali z oblastí svého působení. Tak např. zprávy alexandrijského kupce a potom mnicha sinajského kláštera Kosmy Indikopleusta z r. 547 v jeho Christianiké topografie obohatily znalosti o obchodních přístavech na pobřeží Přední Indie a o ústředním obchodním postavení ostrova Cejlonu. I ve středověku měla pro rozšíření regionálně geografických znalostí největší význam historická díla. Z jejich obsahu se dal sestavit i ucelený obraz některých zemí. Tak v druhé polovině 6. století nastínil Řehoř Tourský v díle *Historiae Francorum libri decem* regionálně geografický obraz Francie v raném středověku, Thietmar Merseburský na počátku 11. století v rukopise své kroniky právě tak jako o století později Helmold z Bosau ve své *Chronica Slavorum* územní oblast Polabských Slovanů. Kronika tzv. Galla z let 1110—1113, líčící nejstarší polské dějiny, přinesla rovněž cenné regionálně geografické údaje. I *Cronica Bohemorum*, kterou napsal r. 1125 náš Kosmas, měla na svou dobu cenné regionálně geografické poznatky: všimla si kmenového osídlení v Čechách i území Slavníkovců a Boleslava II. Zvláště výstižný byl Kosmův nástin geografického obrazu Čech. Jejich individualitu spatřoval v jednotě hydrografické sítě a horstva, obklopujícího zemi ze všech stran. Připojil i obdobně pojatou stručnou charakteristiku Moravy.

Baltské moře se dlouhou dobu pokládalo za část vnějšího oceánu a Skandinávie za ostrov. Teprve v 11. století Adam Brémský ve svém spise *Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum* byl obeznámen se skutečnou podobou Baltského moře. Jeho popis vynikl názorností a značně rozšířil geografický obzor o tyto nové oblasti. Prvně také uvedl název *Mare Balticum* a patrně znal i oba jeho zálivy Botnický a Finský. Napsal i cenné poznámky o Polabských Slovanech.

Kyjevský letopis neboli Nestorova kronika z počátku 12. století přinesl věrný a podrobný obraz zemí východní Evropy až po Ladožské jezero a Závólží. I tzv. křížové výpravy rozmnožily regionálně geografické poznatky. K podrobnému obrazu Sýrie a Palestiny ve 12. století přispěly dějiny Viléma Tyrského *Historia rerum in partibus transmarinis gestarum*. Cenné regionálně geografické poznatky z 13. století o Asii nalezneme v *Miliónu Marka Pola*. Toto jeho dílo vychází v řadě vydání v různých jazycích dodnes.

V 15. století podal poměrně velmi dobrý regionálně geografický popis Asie a Evropy Aeneas Silvius Piccolomini (pozdější papež Pius II.) ve své *Kosmografii*. Základ k ní však poskytl svým dílem Klaudios Ptolemaios a další řečtí geografové. Také Piccolominiho *Historia Bohemica* z r. 1548 má úvod, pojednávající o poloze České země, o jejích řekách a městech. Obrození Ptolemaiova díla uvedlo v humanistické literatuře směr, který pod názvem kosmografie vytkl úkoly geografie v jeho pojetí. Řadu těchto prací zahájil *Cosmographicus liber* od Petra Apiana, vydaný v Landshutu 1524. V druhé části tohoto díla je stručný popis čtyř světadílů. Připojen je *abacus*, soupis významných geografických objektů s udáním jejich polohy. Nově knihu s doplňky vydal r. 1544 Gemma Frisius. Téhož roku vyšlo v Basileji dílo Sebastiana Münstera *Cosmographia*. Tehdy to byl obecný název pro krátké soupisy geografických objektů a pro základní poučky z astronomické a matematické geografie. Münster však ve své *Kosmografii* popsal celý tehdy známý svět. Dílo má šest knih, přičemž druhá podává regionální geografii jižní a západní

Evropy, třetí Německa, čtvrtá severní a východní Evropy, pátá Asie a nově objevených ostrovů, šestá Afriky. Německá vydání této publikace vycházela až do 17. století. Kosmografie se však objevila i v latinské, francouzské, anglické i dalších verzích, r. 1554 pak jako Kosmografia česká, přeložená a doplněná o podrobnější výklad našich zemí od Zikmunda z Puchova. Jiné kosmografie vycházely i dále, některé nebyly vytištěny, jako např. od Rogera Barlowa. Ta byla vytištěna až r. 1932.

Vývoj představ o rozloze pevnin a moří zakreslovaly mapy. Koncem 16. století to byl zvláště atlas Abrahama Ortelia z r. 1570, znovu vydaný r. 1587 pod názvem Theatrum orbis terrarum, a dále od Gerharda Mercatora Atlas sive cosmographicae meditationes de fabrica mundi et fabricata figura z r. 1595. Ve čtvrtém vydání z r. 1611 jsou na rubu map cenné regionálně geografické výklady.

Na celé století udávalo regionální geografii tón dílo Philippa Clüvera z r. 1624 *Introductio in Universam geographiam tam Veterem quam Novam*. Jeho vliv se projevil i ve sbírce, jejíž publikace vycházely pod titulem *Respublicae* v nakladatelství *Officina Elzeviriana* v Leydenu. V 35 svazcích vyšly jednotlivé státy, mezi jinými roku 1635 i *Respublica Bojema* a *M. Paulo Stransky descripta*. Zmíněná sbírka přinášela i regionálně geografické výklady.

Na další vývoj geografie pronikavě zapůsobil Bernhard Varenius (1622—1650). Jeho *Geographia generalis in qua affectiones generales Telluris explicantur*, vydaná v Amsterdamu r. 1650, daleko předstihla svou dobu. Vyšla později i v dalších vydáních. Nejcennější jsou z let 1672 a 1681, která upravil Isaac Newton. Toto dílo se definitivně odklonilo od scholasticismu. Varenius rozčlenil geografii na všeobecnou a speciální, v jejíž části se podle něho má podat vylíčení jednotlivých krajín. Autor nastínil přehled rozčlenění zemského povrchu na čtyři pevniny: Starý svět (Evropa, Asie, Afrika), Nový svět (Amerika), Severní polární země a Jižní země neboli *Magellanica*. Vareniův přehled se v podstatě ztotožnil s obrazem světové mapy, vydané r. 1648 Willemem Janszoonem Blaeuem. Největší Vareniova zásluha tkvěla v tom, že jasně oddělil geografii všeobecnou od regionální (speciální). Položil tak základ k regionální geografii jako samostatné disciplíně a jejímu rozvoji. Podrobný výklad o Vareniovi společně s rozbořem jeho průkopnického díla podal až Siegmund Günther ve spise *Bernhard Varenius* (Leipzig 1905).

Literatura:

1. DOBIAŠ, J.: Dějepisectví starověké. Praha, Historický klub 1948, 320 s.
2. HORÁK, B.: Dějiny zeměpisu I. Starověk a středověk. Praha, NČSAV 1954, 158 s.
3. HORÁK, B.: Dějiny zeměpisu II. Doba velkých objevů (15. a 16. století). Praha, NČSAV 1958, 177 s.
4. MACŮREK, J.: Dějepisectví evropského východu. Praha, Historický klub 1946, 349 s.
5. ŠUSTA, J.: Dějepisectví. Jeho vývoj v oblasti vzdělanosti západní ve středověku a době nové. Praha, Historický klub 1946, 222 s.
6. TRÁVNÍČEK, D.: Philipp Clüver — zakladatel historické geografie. *Lidé a země* 11, Praha, NČSAV 1962, č. 9, s. 395—396.
7. TRÁVNÍČEK, D.: Bernard Varenius. *Lidé a země* 12, Praha, NČSAV 1963, č. 5, s. 195—196.

(Adresa autora: *Helfertova 7/b, 613 00 Brno.*)

Došlo do redakce 28. 4. 1989.

Lektoroval *Ludvík Mucha*